

REIAL SOCIETAT ARQUEOLÒGICA TARRACONENSE
FUNDADA EL 1844

BUTLLETÍ ARQUEOLÒGIC

EDITAT DES DEL 1901

TARRAGONA

Època V, any 2005, núm. 27

BUTLLETÍ ARQUEOLÒGIC

REIAL SOCIETAT ARQUEOLÒGICA TARRACONENSE

Director: JORDI LÓPEZ VILAR

Consell de Redacció:

JOAN-VIANNEY Mª ARBELOA, MANEL FUENTES, RAFAEL GABRIEL,
MANEL GÜELL, ELOY HERNÁNDEZ, LLUÍS PIÑOL, JORDI ROVIRA,
JAUME TEIXIDÓ, JOSEP Mª VERGÈS

Amb l'ajut de:

Diputació de Tarragona

Ajuntament de
TARRAGONA

BASF

BASF Española SA

DOW CHEMICAL IBERICA, SL

Port de Tarragona

Autoritat Portuària de Tarragona

ISSN: 1695 - 5862

Dipòsit legal: T. 14 - 1958

Ho edita: Reial Societat Arqueològica Tarraconense. Apartat postal 573. Tarragona
Impress per Gràfiques DARC, SL, Polígon Industrial, c/ Curtidors, 8 - VALLS (Tarragona) - Any 2005

ÍNDIX ANY 2005

JORDI DILOLI, DAVID BEA, <i>L'urbanisme d'època ibèrica al Baix Ebre: l'assentament de l'assut de Tivenys</i>	5
MOISÉS DÍAZ, JOSEP M. MACIAS, M. IMMACULADA TEIXELL, <i>Intervencions al carrer Sevilla nùms. 12-14. Noves dades per l'evolució urbana del "Casc antic" de Tàrraco</i>	47
JORDI LÓPEZ, INMA MESAS, <i>Nous segells de terra sigillata italica amb motius mitològics, procedents de Tarragona</i>	105
MARGARIDA GENERA, RAMON JÁRREGA, <i>Noves dades sobre el mosaics de la vil·la Romana de Barrugat (Bítem, Baix Ebre)</i> . .	111
JAVIER Á. DOMINGO, <i>Similitudes entre los capiteles catalanes y franceses en época paleocristiana y visigoda</i>	131
MATEU RIERA, <i>Excavacions arqueològiques a l'Illa de Cabrera (Illes Balears) recerques sobre la comunitat monàstica de l'antiguitat tardana</i>	175
MONTSERRAT ESTEBAN, <i>Huesos de vaca; yunques de herrero</i> . . .	221

JOAN-HILARI MUÑOZ, <i>El faristol del cor de la Catedral de Tortosa</i>	251
Necrològica. Pere de Palol	263
Necrològica. Eduard Serres	267
Memòria d'activitats de l'any 2005	269
Normes de presentació dels originals	273

NOVES DADES SOBRE ELS MOSAICS DE LA VIL·LA ROMANA DE BARRUGAT (BÍTEM, BAIX EBRE)

MARGARIDA GENERA I MONELLS
Cap de la Secció d'Inspecció Tècnica
Servei d'Arqueologia
Generalitat de Catalunya

RAMON JÁRREGA DOMÍNGUEZ
Institut Català d'Arqueologia Clàssica

RESUM

L'objectiu d'aquest treball és donar a conèixer uns mosaics documentats en les excavacions dutes a terme pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya a la vil·la romana de Barrugat (Tortosa, Baix Ebre). Aquestes troballes en complementen altres de més antigues, amb la qual cosa podem concloure que la vil·la de Barrugat, a més d'ésser un establiment sumptuós, comptava, vers el segle IV, amb un interessant conjunt musivari.

Paraules clau: Vil·la romana, *Dertosa*, Baix Ebre, Antiguitat Tardana, mosaics, poblament rural.

Introducció

L'any 1984, amb ocasió de la neteja del canal esquerre que flanqueja el riu Ebre, es varen dur a terme unes excavacions arqueològiques a la vil·la romana de Barrugat, situada al barri de Bítem, al terme municipal de Tortosa (comarca del Baix Ebre). Aquestes excavacions, que tenien caràcter d'urgència, varen ésser dirigides per un de nosaltres (Margarida Genera). Durant el transcurs d'aquests treballs, a més d'al-

gunes restes de murs corresponents a diverses habitacions de la vil·la, es varen localitzar parts d'almenys dos mosaics, de la descripció dels quals ens ocuparem tot seguit.

Ja amb ocasió de l'obertura del canal de l'Ebre, en els primers decennis del segle XX, es varen trobar (i malmetre seguidament) una sèrie d'estructures arquitectòniques, que foren documentades per l'arquitecte Joan Abril i Guanyabens. Aquest va publicar una memòria de la seva actuació (ABRIL 1931; vegeu-ne també un resum a BAYERRI 1948, p. 662). Segons ell, aquestes estructures corresponen als banys d'una vil·la romana, detectant-se el que considerarà el *caldarium* i el *sudarium* (*sic*), així com la cambra de combustió que Abril anomena *propileum*, la qual estava pavimentada amb grans lloses de pedra sorrenca. Segons Garcia Entero (2001, pp. 230-231), els anomenats per Abril corredors de foc devien ser tant el *praefurnium* com els passos de calor entre les estances calefactades. Es fa també esment de xemeneies, segurament situades als paraments de les cambres de calor. Es trobaren també diversos dipòsits d'aigua i un tub de plom, cosa que, juntament amb un motiu decoratiu dels mosaics (uns dofins als quals ens referirem més endavant), fa pensar que les estructures localitzades corresponien, efectivament, a cambres destinades al bany. Les *pilae* eren de rajols quadrats, units amb argamasa; la suspensura era de *tegulae mammatae* i sobre ella es col·locaren els mosaics.

Els mosaics, a partir de les dades proporcionades per Abril, decoraven dues habitacions. Un d'ells corresponia a la sala 14, que era (segons sembla) un *caldarium* de planta rectangular de 5,22 metres quadrats de superfície (2,9 x 1,8 m.), on apareixen representats dofins en una orla perimetral al voltant de motius geomètrics centrals. Malauradament, aquest mosaic s'ha perdut. Més ben conegut és el de la sala 15, considerada per Abril un *sudarium*, que amidava almenys (no es va documentar en tota la seva extensió) 1,8 metres quadrats de superfície, i estava situat sobre l'*hipocaustum*. Aquest mosaic va ésser publicat fa alguns anys (JÁRREGA 1993 A), i el coneixem mercès a un dibuix del marteix Abril que es conserva al Museu Municipal de Tortosa. A més dels mosaics, Abril esmenta també la troballa de pintures polícromes. En algun moment indeterminat (sens dubte durant l'Antiguitat tardana) es va inutilitzar almenys un dels mosaics i es va reconvertir la sala, com ho fa pensar la presència de *dolia* (REVILLA 2000).

Descripció dels mosaics

Mosaic A

Aquest mosaic es conserva només molt fragmentàriament; tanmateix, gràcies a un dibuix policrom fet per l'arquitecte Joan Abril i Guanyabens, qui ja localitzà aquest mosaic l'any 1910 (quan estava en millor estat), en coneixem la disposició general; a partir d'aquest dibuix, ja fa alguns anys fou publicat per un de nosaltres (JÁRREGA 1993 A); posteriorment, s'ha publicat una fotografia de la part que resta del mosaic (GENERA 1999, p. 135). Abril fou l'encarregat de portar a terme els treballs d'excavació efectuats al jaciment l'any 1910, en construir el canal esquerre de l'Ebre; la seva condició d'arquitecte creiem que ens permet assegurar que la representació que ens ha llegat del mosaic és molt fidel a la realitat, atès que s'hi representen acuradament les tesselles, i fins i tot s'especifiquen les dimensions i l'escala en la qual està fet el mosaic.

El mosaic documentat gràcies al dibuix de Joan Abril era policrom; el camp estava format per una composició ortogonal de motius de cercles intersecants, mentre que l'orla estava composta per una sèrie de semicercles secants i tangents, les interseccions dels quals formaven ogives i escames. Els colors de les tesselles dels mosaics són els següents: groc, rosa, verd clar i verd fosc, marró clar i marró fosc, com ja vàrem advertir a partir del dibuix fet per Joan Abril (JÁRREGA 1993 A, p. 276)

Mosaic B

Dissortadament, del mosaic tan sols va ésser possible documentar en les excavacions les zones immediatament adjacents als murs, amb la qual cosa només s'ha conservat la part de l'orla que primitivament emmarcava la decoració. Aquesta orla estava formada per una alineació, molt senzilla, de losanges amb cercles inscrits, que alternaven amb línies d'ogives amb d'altres més petites al seu interior. La sanefa que separava l'orla del camp (actualment desaparegut) es redueix a dues rengleres de tesselles negres. Les tesselles són blanques i negres, però com que només s'ha conservat la part de la sanefa perimetral no podem saber si el mosaic era bicrom o policrom.

Reflexions entorn de la tipologia i cronologia dels mosaics

Pel que fa al que hem anomenat “mosaic A”, tot i que no comptàvem amb elements arqueològics que ens permetessin datar el mosaic per aquesta via, l'estudi estilístic del mosaic ens va permetre, sense descartar una datació en el segle III, considerar com a més probable una cronologia de la primera meitat del segle IV (JÁRREGA 1993 A, pp. 281-282). En aquest moment històric se situa la pavimentació amb mosaics policroms dels sòls de diverses vil·les romanes de Catalunya; a més de les situades a les terres de Lleida (com la coneguda del Romeral, a Albesa), on aquest fenomen sembla més abundant, també coneixem altres casos a l'interior i a la costa de Catalunya, com les vil·les de Can Modolell, a Sant Just Desvern (BALIL 1962, pp. 65-69; BARRAL 1978, pp. 124-125), Pacs, a l'Alt Penedès (BALIL 1987), Sant Valentí de les Cabanyes, a la mateixa comarca (LÓPEZ *et alii* 1992), Darró, a Vilanova i la Geltrú, comarca del Garraf (LÓPEZ - FIERRO 1990), possiblement Santa Maria de Matadars o el Marquet, al terme de Mura, comarca del Bages (DAURA - GALOBART - PIÑERO 1995, pp. 195-196; DAURA - PARDO 1990, p. 146; DAURA - PARDO 1991, p. 48, nota 8), així com l'exemplar darrerament descobert de la vil·la de Sant Amanç de Viladés, al terme municipal de Rajadell, també a la comarca del Bages (MARTÍN 1996-97).

Els motius de losanges presents al mosaic B són d'allò més freqüents en la musivària romana; així, podríem esmentar alguns exemples similars que han estat recollits al fonamental estudi tipològic del mosaic geomètric romà, publicat ja fa alguns anys (BALMELLE *et alii* 1985, pp. 51, 57, 59, 63, 73, 81 i 109, figures 18 *a, f i e*, 21 *b*, 22 *f i b*, 24 *a*, 31 *d*, 38 *e*, 59 *b i e*), trobats a Elounte (Grècia), Conímbriga (Portugal), Roma (Itàlia), Aldborough (Gran Bretanya), Wittingen (Alemanya), Còrdova (Espanya), Djemila (Algèria), Salakte (Tunis), Sentino (Itàlia), Hipona (Algèria) i Aquileia (Itàlia). Per tant, com veiem, les representacions de losanges es troben esteses pràcticament per tot l'Imperi romà, essent una decoració força abundant.

Malgrat el que s'acaba de dir, i tot i que les representacions de losanges són molt habituals als mosaics romans, no coneixem cap exemple idèntic al de Barrugat, per les seves característiques intrínseques. A l'interior del losange hi ha un cercle inscrit, flanquejat per dos triangles, que adapten la seva forma tant al losange a l'interior del qual es troben

com al cercle al qual flanquejen, atès que presenten un cantó semicircular que s'adapta al cercle central del lonsage. Aquest darrer presenta el seu interior dividit en quatre parts iguals mitjançant un motiu en forma de creu grega; a l'interior de cada una d'aquestes parts apareixen petits triangles que tenen un cantó curvat per adaptar-se també a la forma del cercle. Es conforma, per tant, una decoració molt senzilla, en la qual els espais estan dibuixats per línees de tesselles negres sobre un fons blanc. Tanmateix, com dèiem, no podem descartar que el mosaic fos policrom, ni tampoc tenim suficients elements per datar el mosaic atenent només les seves característiques decoratives. Tampoc no podem precisar si el mosaic fou inicialment geomètric o figurat, atès que només s'ha conservat l'orla, que lògicament té sempre una decoració de tipus geomètric.

És interessant constatar que la presència d'ogives amb d'altres més petites al seu interior apareix tant en el mosaic A com en el B, amb l'única diferència que si al primer les ogives de l'interior són policromes, al segon són monocromes. No sabem si aquest simple detall ens permet relacionar directament tots dos mosaics, atès que podrien pertànyer a períodes diferents; no obstant això, el fet de trobar-se al mateix jaciment i ésser aquest una vil·la romana, ens autoritza a pensar que aquest ús dels mateixos motius s'explica millor si considerem que ambdós mosaics formaren part d'un mateix programa decoratiu. Per tant, atès que no comptem amb suficients elements tipològics com per a datar per aquesta via el mosaic B, creiem que, hipotèticament, podrien tenir la mateixa cronologia que el mosaic A, i datar-se, per tant, en el segle III o (amb més probabilitat) la primera meitat del segle IV.

La vil·la de Barrugat en el context de la romanització de les terres de l'Ebre

La vil·la romana de la qual ens ocupem s'ha d'estudiar, lògicament, dins del context històric i arqueològic del poblament rural romà de les Terres de l'Ebre, en relació, sens dubte, amb l'important nucli urbà de *Dertosa*. En el cas d'aquesta vil·la, podem indicar que és una de les més properes a la ciutat, cosa que en part ajuda a explicar la seva importància. D'altra banda, en els diferents estudis efectuats sobre l'antic poblament de les Terres de l'Ebre (GENERA 1982 i 1992; REVILLA 1993 A), podem comprovar com les *villae* econòmicament més rellevants es tro-

ben al llarg de l'eix de l'Ebre, la qual cosa és lògica, tenint en compte la importància del riu com a via natural de penetració fluvial, atès que Estrabó indica que era navegable (és de suposar que només amb barques) fins *Vareia*, a la Rioja. També cal considerar important el camí que vorejava el riu, que ben segur deu tenir origen romà, com han suggerit alguns investigadors (BLÁZQUEZ - BLÁZQUEZ 1925, p. 12) i que possiblement permetia la comunicació per terra entre *Dertosa* i les ciutats d'*Ilerda* (Lleida) i *Caesaraugusta* (Saragossa).

Els jaciments situats a les ribes de l'Ebre són, doncs, els qui presenten unes restes arqueològiques més riques, indicatiu sens dubte de la seva opulència. Partint des de mar, podem recordar, a la riba dreta de l'Ebre, a la comarca del Montsià, el jaciment de la Carrova (Amposta), que sembla haver tingut una extensió important, i on s'ha excavat una necròpolis que hom pot situar en el segle III (JÁRREGA 1997 B; ESTEVE 1999, pp. 251-296; M. Villalbí, a ESTEVE 1999, pp. 297-304; GARCÍA 2000, pp. 156-161).

A la comarca del Baix Ebre corresponen les tres vil·les més importants d'aquesta zona; a més de la de Barrugat, cal esmentar la de Casa Blanca (GENERA - ARBELOA 1986-87, pp. 87-88; ARBELOA 1990; REVILLA 1993 B; REVILLA 1998), al mateix terme municipal de Tortosa (i molt propera, per tant, a la de Barrugat) i Mas del Catxorro (Benifallet), on s'han trobat indicis de producció d'àmfores, i que, com les altres dues, té una important perduració en època tardoantiga (BENET *et alii* 1992 i 1993; IZQUIERDO 1993).

A la zona de la Ribera d'Ebre, tot i que es tracta d'un territori ben estudiat arqueològicament (GENERA 1982) no es coneixen jaciments tan espectaculars, potser per l'encaixament de les ribes del riu (cosa que impedeix l'emplaçament d'assentaments riberencs com els abans esmentats) o bé a causa d'altres factors, com la construcció de la central nuclear d'Ascó, que ha malmès l'important jaciment dels Castellons (GENERA 1982), que qui sap si podia haver estat una antiga ciutat, tal volta una de les desconegudes que el geògraf Ptolomeu atribueix als ilerconvans.

La relativa proximitat de les vil·les de Mas del Catxorro, Casa Blanca i Barrugat ens permet pensar que el tram de l'antic riu *Hiberus* en el qual se situa la ciutat de *Dertosa* degué presentar un poblament rural particularment ric en l'època romana, la qual cosa és, indirecta-

ment, una demostració de l'opulència d'aquesta ciutat. Tanmateix, i encara que en cap cas s'ha aconseguit excavar tota la superfície de l'assentament (una dèria que molt poques, per no dir cap, de les vil·les romanes de Catalunya poden satisfer), la de Barrugat és fins ara l'única que ha permès documentar-hi mosaics, i a més d'època romana avançada, la qual cosa li confereix, potser, un paper més destacat que a les altres dues vil·les.

És poc el que es pot dir sobre el moment fundacional d'aquestes vil·les, atès que, malgrat una certa corrent d'opinió en contra, creiem que ara es pot afirmar que les primeres vil·les romanes s'implanten al país en època romano-republicana (JÁRREGA 2000 C), és cert que l'eclosió del model s'ha de situar a partir de l'època imperial. En els casos de Mas del Catxorro i de Casa Blanca s'han trobat ceràmiques d'aquest període, però apareixen en estat residual, per la qual cosa no es pot determinar a quin tipus d'hàbitat es poden adscriure. En el cas de Casa Blanca, les primeres estructures conegudes de la vil·la es poden datar en un moment relativament avançat, cap a finals del segle I o potser ja en el segle II, tot i que cal tenir present que la part excavada podria correspondre a una ampliació de la vil·la (REVILLA 1998, p. 399). D'altra banda, ben segur que l'evolució d'aquests assentaments rurals s'ha de relacionar amb la de la ciutat de *Dertosa*, que fou municipi des de l'època de Cèsar (o, com a molt tard, durant el Segon Triumvirat) com ho demostra l'anàlisi de les monedes (GENERA 1985 i 1982; DILOLI 1996; JÁRREGA 2000 B).

Les particulars condicions de les excavacions efectuades a la vil·la de Barrugat (que s'hagueren de limitar a la zona immediata al canal de l'Ebre) no ens permeten fer precisions sobre la fase fundacional de la vil·la; tanmateix, a més de la presència de ceràmiques ibèriques i romano-republicanes en estat residual, cal tenir en compte la ubicació immediata d'un petit jaciment ibèric (encara no excavat), anomenat les Planetes, que es troba a tan sols uns pocs metres de distància de la vil·la romana de Barrugat. Aquesta proximitat ens podria fer pensar que la vil·la correspon a un reassentament dels habitants del poblat ibèric, segons els paràmetres romans, i ens permet plantejar la suggestiva qüestió del pas del poblat ibèric a la vil·la romana. Aquesta proximitat entre assentaments ibèrics i romans la constatem a altres indrets, com a la propera comarca del Baix Maestrat, on el poblat del

Puig de Vinaròs es troba al costat de la vil·la romana de la Closa (OLIVER 1987, pp. 71-72), i a altres llocs, com a la comarca castello-nenca de l'Alt Palància (JÁRREGA 1998 p. 358 i 2000 A, p. 259).

Segui quin sigui l'origen concret i el moment precís de la fundació de la vil·la de Barrugat, hi ha prou elements de judici com per pensar que durant l'Alt Imperi va tenir una important activitat; els abundants materials d'aquesta època que s'hi han recuperat així ho fan pensar. Desconeixem si aquesta vil·la estigué implicada en un procés productor i exportador de vi durant el segle I, com sembla que ho estigué la vil·la del Mas del Catxorro (IZQUIERDO 1993), i com el cas del ben conegut taller de Tivissa (NOLLA - PADRÓ - SANMARTÍ 1980; REVILLA 1993 A), cosa que sembla força probable, però que no s'ha pogut documentar. En qualsevol cas, sens dubte que tenia una important economia agrícola d'autoabastament, gràcies a la utilització del les aigües fluvials i a l'aprofitament dels terrenys dels voltants. D'altra banda, la navegabilitat del riu sens dubte li permetia tenir a l'abast una bona possibilitat d'intercanvi comercial, que ben segur que els seus habitants degueren aprofitar.

És molt possible que a aquest moment altoimperial corresponguin els banys que s'han pogut documentar a la vil·la de Barrugat; malauradament, coneixem aquestes dependències de forma parcial (a causa de no haver-se pogut excavar en la seva totalitat), per la qual cosa no en podem donar una datació; no obstant això, val la pena observar que a Catalunya la majoria de les vil·les romanes d'una certa importància en tenien, tal i com està demostrant cada vegada més la recerca arqueològica (CASAS *et alii* 1995, pp. 81-83).

La crisi del segle III i els canvis provocats durant el Baix Imperi, tot i que són qüestions molt debatudes, degueren afectar les vil·les d'aquesta zona. No obstant això, els casos de Barrugat, Casa Blanca i Mas del Catxorro ens permeten documentar una continuïtat clara com a mínim pel que fa a aquestes vil·les (en contrast amb altres que es despoblen en aquests moments), i fins i tot un moment de pujança econòmica. Encara que ens hem de basar en arguments estiústics, ja hem vist que els mosaics de Barrugat es poden datar en el segle IV; això vol dir que la vil·la en aquells moments no solament té una important activitat econòmica, sinó que també viu un procés de reformes. Per tant, podem pensar que les vil·les properes a la ciutat de *Der-*

tosa mantenen un important poder econòmic durant el segle IV. No sabem si això és un indicatiu indirecte de la importància de la ciutat de *Dertosa* en aquest segle o si, pel contrari, constitueix un reflex local d'un procés (d'altra banda, molt discutit) general, segons el qual se suposa que les elits urbanes comencen a deixar les ciutats i establir-se a les seves vil·les, raó que explicaria l'augment del nivell "urbà" i l'enriquiment de les mateixes vil·les.

Un cop comprovat que la zona de *Dertosa* manté una important vitalitat durant el segle IV, és quelcom més complex seguir la seva evolució posterior. Sabem que cap de les vil·les romanes esmentades perduren durant l'Edat Mitjana, i per tant ens trobem amb un problema de solució de continuïtat en el poblament que no sabem com es pot resoldre. En el cas de la propera vil·la de Casa Blanca, sabem que hi hagué algunes modificacions puntuals durant el segle IV, però que es produí una remodelació que trenca totalment (almenys pel que fa a la part excavada) amb l'organització prèvia de la vil·la, en un moment que sembla situar-se molt a finals del segle IV o ja en el V, i que pot haver succeït a un període d'abandonament de la vil·la (REVILLA 1998, pp. 400-407). Cal recordar que, encara que en molts casos no es pot datar amb precisió, al llarg del segle V es produeix un fenomen generalitzat de remodelació en les vil·les romanes catalanes, en el qual es sacrificaren elements luxosos (com els mosaics) per tal d'establir elements relacionats amb activitats agrícoles, sobretot magatzems de *dolia* però també altres elements, com premses o *lacus*; això es detecta en jaciments com Torre Llauder (Mataró, Maresme), Can Tarrés (la Garriga, Vallès Oriental), la Rectoria (Pacs, Alt Penedès) o els Munts (Altafulla, Tarragonès), entre d'altres (JÁRREGA 1993 y 1997 A; CHAVARRIA 1998).

Probablement s'ha de relacionar amb el fenomen abans esmentat la remodelació efectuada a la vil·la de Casa Blanca vers finals del segle IV o inicis del segle V, a les quals s'ha fet referència anteriorment; a aquest moment s'ha d'atribuir també la premsa localitzada a la partida de la Fontjoana (Vinebre, Ribera d'Ebre), aigües amunt del riu (GENERA - PREVOSTI 1998); molt possiblement (tot i que els seus excavadors ho atribuïren al segle III) s'ha de situar en la mateixa època la premsa excavada a l'Aumedina (Tivissa), també a la comarca de la Ribera d'Ebre (PALLARÈS *et alii* 1986, pp. 30-31). El *dolium* que s'ins-

tal·là a la zona dels banys de la vil·la de Barrugat (al qual s'ha fet esment anteriorment), amortitzant un paviment de mosaic, pot interpretar-se en aquest mateix sentit. Amb això podem pensar que hi hagué una forta "ruralització" durant el segle V, la qual cosa no implica necessàriament una crisi econòmica (de fet, els elements constatats fan referència a l'activitat productiva), però sí un profund canvi d'hàbits, a partir dels quals podem concloure que la renúncia als mosaics simbolitza ben clarament la fi del món clàssic, entès com el que es regia pels paràmetres de la cultura grecoromana.

En el cas de Barrugat, no podem saber amb seguretat què passà en els darrers segles de l'Antiguitat Tardana, més enllà de la presència de remodelacions puntuals, segons sembla (com s'ha vist) de marcat caràcter funcional. Tal i com es constata als jaciments de Mas del Caxorro i Casa Blanca, les ceràmiques recollides permeten documentar la seva vitalitat fins el segle VI, però a l'igual que en els altres casos, no podem conèixer amb seguretat ni el moment precís d'abandonament d'aquests jaciments ni encara menys les causes.

Val a dir que *Dertosa* degué ser una ciutat força important durant aquests segles, atès que coneixem l'existència d'un bisbat des d'almenys el segle VI (i possiblement abans), que en època visigòtica abastà una gran extensió, arribant pel Sud, segons sembla, fins els volts d'Almenara (País Valencià), molt a prop de Sagunt (FERRER - JÁRREGA 1999); aquesta enorme extensió dóna fe de la seva importància. D'altra banda, sabem (gràcies a la *Chronica Caesaraugustana*) que l'any 506 es va produir a *Dertosa* una revolta contra el poder visigot, encapçalada per un cert Pere, de la qual cosa no tenim més detalls; tanmateix, no sembla que això afectés gaire negativament la ciutat, com es desprèn de la importància del seu bisbat; en qualsevol cas, aquest episodi sembla que sigui símptoma de la importància que tenien encara a la ciutat les elits hispanoromanes. Sigui com sigui, en algun moment del final de l'Antiguitat i dels inicis de l'Edat Mitjana es degueren produir una sèrie de canvis en les pautes dels assentaments (potser durant la invasió musulmana), que varen tenir com a resultat l'abandonament dels darrers nuclis rurals d'origen romà (o com a molt, la seva transformació radical), donant pas a nous esquemes de poblament, com són primer les alqueries musulmanes i més tard les viles i les masies cristianes.

Conclusions

- Encara que no està clara la solució de continuïtat entre ambdós jaciments, resulta molt possible que l'establiment de la vil·la romana de Barrugat constitueixi una transformació de l'hàbitat del veí poblat ibèric de les Planetes, tot adaptant-se els seus habitants als paràmetres romans de l'ocupació del territori. No sabem exactament quan es va produir aquest fet, però podem constatar la vil·la com plenament consolidada en època imperial.
- La troballa d'uns banys i d'uns mosaics, tot i que possiblement els primers siguin quelcom més antics que els segons, és un indicatiu de la importància que assolí aquesta vil·la.
- Les restes musives que hem presentat en aquest article, tot i trobar-se molt malmeses, són interessants, no tan sols per a completar el mapa de dispersió dels mosaics romans a *Hispania*, sinó també per tal de valorar millor la vil·la romana de Barrugat. Aquesta vil·la degué ésser un establiment rural molt important i ric, que durant el Baix Imperi sembla experimentar una fase força luxosa de la seva evolució; així ho demostren, no tan sols els fragments de mosaics que s'han documentat, sinó també les restes ceràmiques que s'han recollit en abundància, i que ens demostren la pujança econòmica d'aquesta vil·la romana, situada al *territorium* de l'antiga ciutat de *Dertosa*.
- El que hem anomenat “mosaic A”, el més ben conegut dels dos que s'han documentat, era un mosaic policrom amb decoració geomètrica que, a partir de l'estudi estilístic del mateix mosaic, podem datar a les acaballes del segle III o, amb major probabilitat, a inicis del segle IV.
- Encara que sigui només a nivell d'hipòtesi, per les raons que anteriorment s'han especificat, creiem que els fragments d'orla del “mosaic B” es daten en el segle III o, amb més probabilitat, durant la primera meitat del segle IV, i poder guardar relació amb l'altre mosaic (el que hem anomenat “mosaic A”), ja documentat l'any 1910, havent pogut ambdós mosaics formar part d'un sol programa decoratiu.
- Tenint en compte la cronologia que es pot atribuir als mosaics, podem constatar la importància de la vil·la en època constantiniana, la qual cosa ens permet comptar amb un bon element de judici

per tal d'avaluar la importància del poblament rural romà a la zona durant la primera meitat del segle IV, així com, hipotèticament, retardar les reformes "ruralitzadores" dutes a terme a les vil·les en un moment més avançat d'aquella centúria, o bé ja a ple segle V.

BIBLIOGRAFIA

- ABRIL, J. 1931: *Un capítol de la meua actuació a Tortosa*, pp. 33-34. Tortosa.
- ARBEOLOA, J.M.V. 1990: Vil·la de Casa Blanca, Jesús-Tortosa (Baix Ebre). Campanya 1986, *Bulletí Arqueològic*, època V, 12, pp. 216-218. Tarragona.
- BALIL, A. 1960: Mosaico de Belerofonte y la Quimera de Torre de Bell-lloch (Gerona), *Archivo Español de Arqueología*, pp. 98-112. Madrid.
- BALIL, A. 1962: Mosaicos ornamentales romanos de Barcelona, *Archivo Español de Arqueología*, 35, pp. 36-69. Madrid.
- BALIL, A. 1963: El poblamiento rural en el "Conventus Tarraconensis", *Celticum*, IX, pp. 217-228. París.
- BALIL, A. 1987: La villa romana de Pacs (Penedès, Barcelona), *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, LIII, pp. 181-189. Valladolid.
- BARRAL X. 1978: *Les mosaïques romaines et médiévales de la Regio Laietana*. Barcelona.
- BAYERRI, E. 1948: *Historia de Tortosa y su comarca* (8 vols., 1933-1960). Tortosa.
- BENET, C. - CARRETÉ, J.M. - FÀBREGA, X. - MACÍAS, J.M. - REMOLÀ, J.A. 1992: L'assentament rural del Mas del Catxorro (Benifallet): un exemple de continuïtat tardana, *Acta Arqueològica de Tarragona*, V (1991-92), pp. 31-45. Tarragona.
- BENET, C. - CARRETÉ, J.M. - FÀBREGA, X. - MACÍAS, J.M. - REMOLÀ, J.A. 1993: La premsa de la vil·la romana del Mas del Catxorro (Benifallet, Baix Ebre), *Tribuna d'Arqueologia* 1991-92, pp. 111-116. Barcelona.
- BLÁZQUEZ, A. - BLÁZQUEZ, A. 1925: *Exploraciones en las vías romanas de Bergido a Asturica, y de Cataluña, Valencia y Jaén*, Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, 69 (1923-24). Madrid.
- CASAS, J. - CASTANYER, P. - NOLLA, J.M. - TREMOLEDA, J. 1995: *El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del nord-est*. Girona.
- CHAVARRÍA, A. 1998: Els establiments rurals del llevant de la Tarraconesa durant l'antiguitat tardana: transformacions arquitectòniques i funcionals, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIX, pp. 9-30. Girona.
- DAURA, A. - GALOBART, J. - PIÑERO, J. 1995: *L'arqueologia al Bages*. Manresa.
- DAURA, A. - PARDO, D. 1990: Nous testimonis de la Baixa Romanitat a les conques mitjana i alta del Cardener i el Llobregat, *La romanització del Pirineu. 8è Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, pp. 143-151. Puigcerdà.
- DAURA, A. - PARDO, D. 1991: Restes romanes baix imperials a la conca mitjana-alta del riu Llobregat (noves dades per a un panorama poc conegut), *Estrat*, 4, pp. 37-59. Igualada.
- DILOLI, J. 1996: Hibera Iulia Ilercavonia-Dertosa: l'assentament ibèric i la implantació de la ciutat romana, *Bulletí Arqueològic*, època V, núm. 18, pp. 53-68. Tarragona.
- FERRER, J.J. - JÀRREGA, R. 1999: La romanización y los cambios socio-culturales, *La provincia de Castellón*, pp. 200-210. Castelló.

- ESTEVE, F. 1999: *Recerques arqueològiques a la Ribera Baixa de l'Ebre II. Protobistòria i Antiguitat Tardana*. Amposta.
- GARCÍA, D. 2000: Noves aportacions al procés de romanització del curs baix del riu Ebre: la comarca del Montsià, *Empúries*, 52, pp. 137-172. Barcelona.
- GARCÍA ENTERO, V. 2001: *Los balnea de las villae hispanorromanas. Provincia Tarraconense*. Monografías de Arquitectura Romana, 5. Serie Termas, 1. Universidad Autónoma de Madrid.
- GENERA, M. 1982: Inventari arqueològic de la Ribera d'Ebre, *Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, 3, pp. 47-134 (+ 5 làms.). Barcelona.
- GENERA, M. 1983-84: El jaciment de Barrugat: noves dades per al coneixement de la Tortosa d'època romana, *Pyrenae*, 19-20, pp. 287-288. Barcelona.
- GENERA, M. 1984: Els llercavons. El món romà, *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol. XIII, El Baix Ebre i el Montsià, pp. 149-151. Barcelona.
- GENERA, M. 1985: Estat actual de la Dertosa romana, *Quaderns d'Història Tarraconense*, vol. V, pp. 135-144. Tarragona.
- GENERA, M. 1992: *L'Ebre final: del Paleolític al món romà*. Tortosa.
- GENERA, M. 1993 A: Barrugat, Tortosa, *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*, p. 63. Barcelona.
- GENERA, M. 1993 B: La Fontjoana, Vinebre, *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*, p. 188. Barcelona.
- GENERA, M. 1999: Vil·la de Barrugat, *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, p. 135. Barcelona.
- GENERA, M. - ARBELOA, J.M.V. 1986-87: L'estat actual de la investigació arqueològica sobre la Dertosa romana i la seva àrea d'influència, *Tribuna d'Arqueologia* 1986 - 1987, pp. 81-90. Barcelona.
- GENERA, M. - JÁRREGA, R., 1999: Noves dades sobre la Dertosa romana: un fragment de sigil·lata africana C decorada amb motlle, *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 20, pp. 247-251. Castelló.
- GENERA, M. - PREVOSTI, M. 1998: Restes d'un torcular a la partida de la Fontjoana (Vinebre, Ribera d'Ebre), *2on Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*, pp. 294-301. Badalona.
- IZQUIERDO, P. 1993: Un nou centre productor d'àmfores a la vall de l'Ebre: el Mas del Catxorro de Benifallet, *Homenatge a Miquel Tarradell*, pp. 753-765. Barcelona.
- JÁRREGA, R. 1993 A: El mosaico policromo con decoración geométrica de círculos intersecantes de la villa romana de Barrugat (Bitem, Tarragona), *Archivo Español de Arqueología*, 66, pp. 275-284. Madrid.
- JÁRREGA, R. 1993 B: *Poblamiento y economía en la costa Este de la Tarraconense en época tardorromana (siglos IV - VI)*. Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 1992 (en microfita). Bellaterra.
- JÁRREGA, R. 1997 A: El poblamiento rural en el Este de la Tarraconense en época teodosiana, *Congreso Internacional. La Hispania de Teodosio*, vol. II, pp. 533-542. Salamanca.
- JÁRREGA, R. 1997 B: Àmfores tardo-romanes de procedència ebusitana a la costa oriental d'Hispania. Les troballes de la Carrova (Amposta, Montsià), *Hispania i Roma. D'August a Carlemany. Congrés d'homenatge al Dr. Pere de Palol/2. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins XXXVII*, pp. 911-919. Girona.

- JARREGA, R. 1998: El poblamiento romano en la comarca del Alto Palancia. Estado actual de nuestros conocimientos, *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 19, pp. 349-369. Castelló.
- JARREGA, R. 2000 A: *El Alto Palancia en la época romana*. Diputació de Castelló de la Plana.
- JARREGA, R. 2000 B: La intervenció política de Juli Cèsar a les comarques de l'Ebre, *XL Assemblée Intercomarcal d'Estudiosos, Morella*, vol. I, pp. 69-80. Castelló.
- JARREGA, R. 2000 C: El poblament rural i l'origen de les *villae* al Nord-Est d'*Hispania* durant l'època romana republicana (segles II-I a. de J.C.), *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 21, pp. 271-301. Castelló.
- LÓPEZ, A. - FIERRO, J. 1990: La época romana en Darró (Vilanova i la Geltrú, Barcelona), *Espacio, Tiempo y Forma, S. I. Prehistoria y Arqueología*, t. 3, pp. 203-254. Madrid.
- LÓPEZ, A. - FIERRO, J. - CLUA, M. - SALVAT, M.G. - CASTELLANO, A. - SALVADOR, J. 1992: *Arqueologia, història i art de l'església de Sant Valentí de les Cabanyes*. Sant Sadurní d'Noya.
- NAVARRO, R. 1979: *Los mosaicos romanos de Tarragona*. Tesi Doctoral inèdita, Universitat de Barcelona.
- NAVARRO, R. 1999: El territori i el món rural, *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, pp. 103-123. Barcelona.
- NOGUERA, J. 1999: Estudi diacrònic de la Cubeta de Móra (Ribera d'Ebre, Tarragona) des d'època tardorepublicana a l'antiguitat tardana, *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 20, pp. 267-286. Castelló.
- NOLLA, J.M. - PADRÓ, J. - SANMARTÍ, E. 1980: Exploració preliminar del forn d'àmfores de Tivissa (Ribera d'Ebre), *Cypsela*, III, pp. 193-218. Girona.
- OLIVER, A. 1987: El poblamiento ibérico en Castellón ante la romanización, *I Jornades Internacionals d'Arqueologia romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior. Documents de treball*, pp. 441-450. Granollers.
- MARTÍN, A. 1996-97: La vil·la romana de Sant Amanç de Viladés (Rajadell, Bages), *Tri-buna d'Arqueologia 1996-1997*, pp. 117-129. Barcelona.
- PALLARÈS, R. - GRACIA, F. - MUNILLA, G. 1996: El desarrollo del comercio del vino en el curso inferior del Ebro entre los siglos IV aC. y III dC., *I Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*, pp. 17-31. Badalona.
- REVILLA, V. 1993 A: *Producció ceràmica y economia rural en el Bajo Ebro en época romana. El alfar de l'Aumedina, Tivissa (Tarragona)*. Barcelona.
- REVILLA, V. 1993 B: Casa Blanca, Tortosa, *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana, Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*, pp. 64-65. Barcelona.
- REVILLA, V. 2000, Romanització i poblament rural en el curs inferior de l'Ebre, *Ilercavònia*, 1, pp. 59-71. Flix.
- SÁNCHEZ REAL, J. 1951: Los mosaicos romanos de Pared Delgada, *Boletín Arqueológico*, Ep. IV, fasc. 34, pp. 108-109. Tarragona.

1. Agraïm al senyor Josep Maria Puche, de l'ICAC, la seva col·laboració en l'elaboració de la planimetria del jaciment.

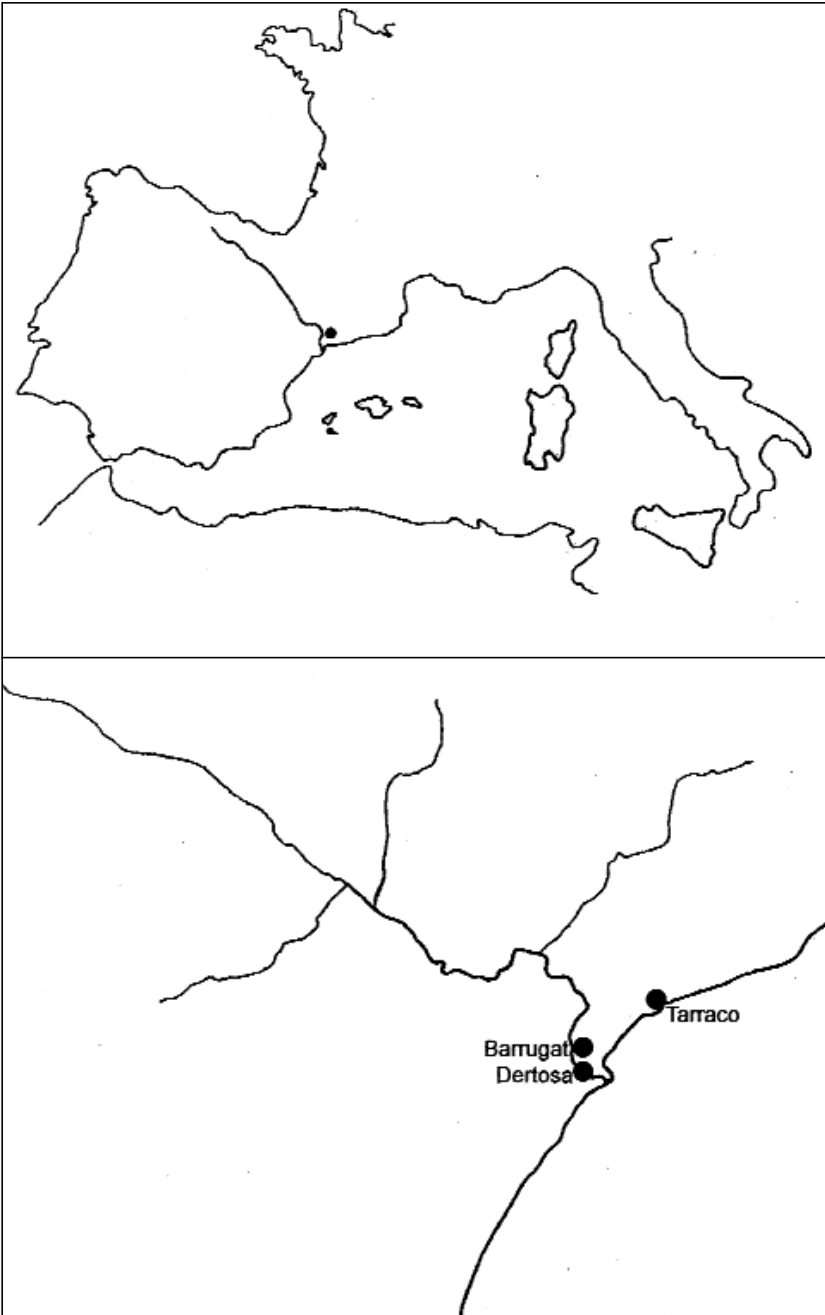

Figura 1. Situació de la vil·la romana de Barrugat en relació al seu entorn geogràfic.

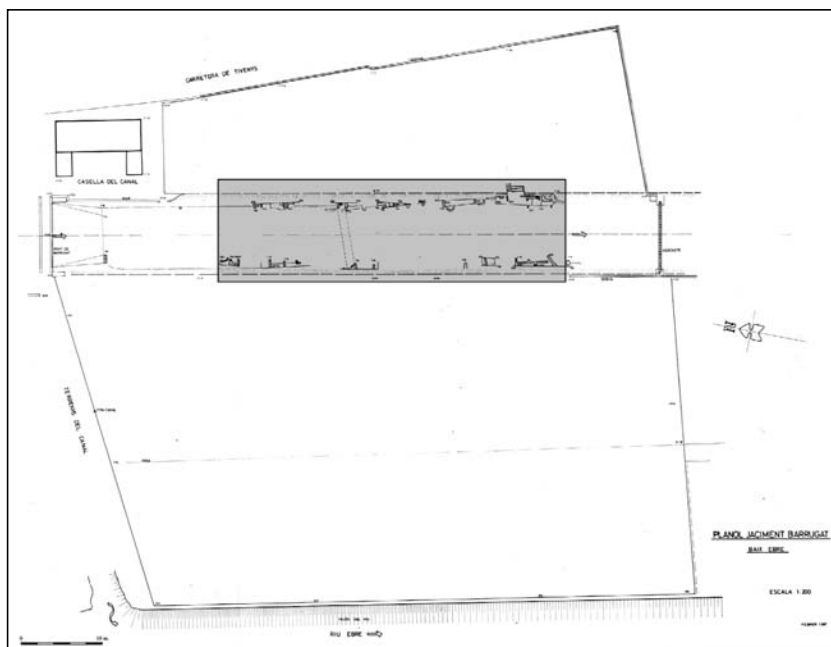

Figura 2. Vista general del canal de l'Ebre a l'àrea on s'efectuaren els treballs arqueològics

Figura 3. Vista general de l'àrea dels balnea, on foren trobats els mosaics

Figura 4 i 5: Detall dels mosaics durant el procés d'excavació

Figura 6 i 7: Detalls dels mosaics, una vegada extrets del jaciment